

MOŽNOSTI RYCHLÉ IDENTIFIKACE SOCIÁLNÍHO KAPITÁLU PRO JEHO VYUŽITÍ V TRVALE UDRŽITELNÉM ROZVOJI VENKOVA

THE POSSIBILITIES OF THE “FLASH” IDENTIFICATION OF THE SOCIAL CAPITAL FOR ITS USE IN SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT

Michal Lošťák

Anotace:

Článek v souvislosti s trvale udržitelným rozvojem venkova oslovuje otázku jeho předpokladů. Jedním z nich je sociální přijatelnost. Ta je spojena s koordinací lidských aktivit, kterou umožňuje sociální kapitál. Ten je v článku nejprve přiblížen a následně metodou obsahové analýzy sledován ve vybraných obcích s cílem představit roli této metody při rychlé identifikaci sociálního kapitálu s využitím v konkrétním rozvoji.

Klíčová slova:

Sociální kapitál, trvale udržitelný rozvoj venkova, obsahová analýza

Abstract:

In relation to sustainable rural development the paper addresses the question of its conditions. One of them is social acceptance. It is joined with the co-ordination of activities. The co-ordination is achieved through social capital. Its concept is outlined in the text. Using content analysis, the social capital in selected municipalities is investigated with an aim to show the role of this method in social capital “flesh” identification. It is important for the practice of development activities.

Keywords:

Social capital, sustainable rural development, content analysis

ÚVOD

Rozvoj venkova se stále více dostává na jedno z předních míst agendy celé EU i jednotlivých členských států. Svědčí o tom například i zamýšlená změna v proporcích výdajů na dva hlavní pilíře reformované Společné zemědělské politiky (CAP) v období let 2007-2013. Předpokládá se, že bude uplatňován striktní rozpočtový strop v celkových výdajích vztažených k tržní podpoře a přímým platbám. Tento strop však nebude aplikován na výdaje spojené s rozvojem venkova (včetně podpory multifunkčního zemědělství a méně příznivých oblastí), tj. s druhým pilířem CAP (Fact Sheet 2003).

V diskusích o druhém pilíři reformované CAP je zdůrazňována nejen ekonomicko-technická a environmentální stránka rozvoje venkova, ale oblast sociální. Propojení ekonomické ziskovosti, příznivosti k životnímu prostředí a sociální přijatelnosti je v souladu s převažujícím chápáním udržitelného rozvoje (Keller 1997; Moldan 2001; Svatoš 2004). Z pohledu tohoto textu je důležitou právě komponenty sociální přijatelnosti. Ta vystupuje do popředí mnohem více v přelidněných post-industriálních společnostech, kde může užžitná hodnota všech statků tendovat k nule, protože jejich užívání není sociálně koordinováno (Bělohradský 2002). Sociální koordinovanost je tak nezbytným předpokladem sociální

přijatelnosti různých aktivit a tím i samotného trvale udržitelného rozvoje. Bez vhodné koordinace rostou transakční náklady, rozvoj přestává být udržitelným a je sociálně nepřijatelným.

CÍLE PRÁCE A METODIKA

Sociální přijatelnost jako komponenta trvale udržitelného rozvoje je v tomto článku chápána ve spojení s koordinací aktivit lidí, jejich vztahů a interakcí a s institucemi (řádem) v těchto interakcích vznikajícími, což tvoří podstatu zájmu sociologie (viz Berger 1991). Článek se tedy bude snažit přiblížit možnosti identifikace (a vzhledem k praktické využitelnosti identifikace urychlené) některých indikátorů ukazujících na způsoby (předpoklady a možnosti) koordinace aktivit velkých počtů lidí. Za základ této koordinace je považován tzv. sociální kapitál, jenž je tím jměním jedince nebo celé společnosti, které spočívá (nachází se) ve struktuře vazeb lidí s jinými (Portes 1998).

Protože rozsah textu neumožňuje provést detailní kvantifikovanou identifikaci sociálního kapitálu (např. Světová banka používá pro tento účel nástroje v rozsahu více než 200 stran), byl hledán přístup a technika, která by tato omezení eliminovala, nebyla by finančně nákladná a navíc by přinesla i nové možnosti pro identifikaci sociálního kapitálu, jak nakonec požaduje i zmíněná Světová banka. Dalším z cílů tohoto článku je tedy naznačit zrychlenou a nenákladnou metodu zjišťování sociálního kapitálu, jeho úlohy a využitelnosti v rozvoji venkova. Taková metoda (v sociologii někdy nazývaná technikou výzkumu) může být využitelná i v přípravě konkrétních strategií a vlastních projektů rozvoje určité lokality.

Postup, jakým se dobrat naznačených cílů, je možný za využití metody studia dokumentů. Ta je detailně popsána v řadě učebnic sociologie (Giddens 1989; Jandourek 2003) i v metodologických monografiích (např. Bailey 1987; Disman 1969). Studium dokumentů, které bude v našem případě postaveno na obsahové analýze, umožňuje kvantifikaci původně nekvantifikovatelných údajů.

Zdrojovými materiály pro rozpracování a první testování tohoto přístupu je časopis *Ekonom*. Tato volba byla učiněna vzhledem k úloze hromadných sdělovacích prostředků v současné společnosti (Giddens 1999) a kritickému zhodnocení dostupných dokumentů v hromadných sdělovacích prostředcích, což je jeden ze zásadních požadavků na metodu studia dokumentů (Disman 1969). Tento časopis se systematicky věnuje problematice rozvoje regionů (a to nejen v ČR), a to jak z pohledu jeho aktérů, tak i struktur, v nichž jednají a které utvářejí. Především v seriálu „*Ekonom na cestách*“ jsou popisovány případy problémů obcí či regionů, které jsou zasazovány do širšího kontextu. V tomto textu budou využita všechna čísla tohoto časopisu vyšlá v roce 2004 až po číslo 20 a z nich ty články, které se přímo zaměřují na venkovské obce.

Studium dokumentů (podle Bailey 1987) bude v našem případě představovat strukturovanou techniku analýzy dokumentů, v níž výzkumník nejprve konstruuje soubor vzájemně vylučujících se a vyčerpávajících kategorií. Následně zaznamenává rozsah, frekvenci, hodnocení souvislostí, s níž je (je-li vůbec) každá se sledovaných kategorií v analyzovaném dokumentu používána. Za tímto účelem se vyčleňují záznamové jednotky. Za ně budeme považovat plochu analyzovaných článků. Samotné články představují kontextuální jednotky (tj. materiál, který je třeba zkoumat, abychom mohli správně určit záznamovou jednotku).

Na rozdíl od klasické obsahové analýzy zde však nejde pouze o techniku sloužící objektivnímu, systematickému a kvantitativnímu popisu zjevného obsahu jakéhokoliv sdělení, ale také o způsob, jak zrychleně identifikovat sociální kapitál a jeho funkci v trvale udržitelném rozvoji venkovských obcí.

MATERIÁL

Klasicky je koordinace sociálních aktivit (tj. dosahování řádu v aktivitách lidí) spojována s mechanismy trhu (Hayekův kosmos – sebeutvářející, endogenní spontánní řád zaručující koordinaci aktivit) nebo s mechanismy řízení (Hayekův taxis – z vnějšku organizovaný řád zaručující koordinaci aktivit). V obou případech však máme co do činění se vztahy mezi lidmi. Proto nás zajímá, jaké využitelné „jmění“ se nachází v těchto vztazích a jak toto využitelné „jmění“ usnadňuje jednání jednice nebo kolektivu k dosažení „zisku“ spočívajícího v umné koordinaci aktivit.

Protože mluvíme o jmění spojeném s interakcemi různých aktérů, můžeme mluvit o sociálním kapitálu, který představuje „kmenové jmění“ společnosti, z něhož plyne výnos několik období za sebou (Buchanan 1996). Účelem takového sociálního kapitálu, přítomného jako jakýsi „veřejný statek“ ve formě zákonů, je podle Buchanana omezení krajně egoistického chování lidí v zájmu společných, ale přitom ne jednostranných zisků. Dnes již klasickou definici sociálního kapitálu, kterou přejímá i Světová banka¹, uvádí R. Putnam (1993). Ten jej charakterizuje jako rysy sociální organizace jako jsou důvěra, normy a sítě, které mohou zlepšit efektivnost fungování společnosti usnadněním koordinovaných jednání. Tím detailizuje J. Coleman (1988), pro něhož sociální kapitál představuje ty sociální struktury, které lidem umožňují snadněji dosahovat svých cílů. Rozšířeněji pak definují sociální kapitál Falk a Kilpatricková (2000). Jedná se o produkt sociálních interakcí s potenciálem přispívat k sociálnímu, občanskému a ekonomickému rozvoji lokalit. Interakce vyrůstají ze znalostí a identity a zároveň používají a budují sociální kapitál. Jeho podstata závisí na různých kvalitativních dimenzích interakcí, v nichž vzniká – jako je kvalita interních a externích interakcí spojených s danou komunitou, historicitu, budoucnost (vize), reciprocita, důvěra a sdílené hodnoty a normy. Přístup posledně zmíněných autorů nebere sociální kapitál jako danost, která sama o sobě umožňuje koordinovat aktivity, ale jako jev, který je v procese (je utvářen), protože ve skutečnosti je patrný pouze v momentě, kdy je používán. Poněkud jinak chápe sociální kapitál P. Bourdieu (1985). Více než s kolektivitou rovných svobodných aktérů (ekvity), jak činí Coleman, Putnam či Falk s Kilpatrickovou, jej spojuje s nerovným postavením (hierarchiemi) jedinců utvářejících sociální vrstvy. Sociální kapitál je podle P. Bourdieu součástí kapitálu symbolického a spočívá v bohatství vazeb jedince, které přispívají k jeho sociálnímu statusu. To mu umožňuje z hierarchií pozic koordinovat jednání své i jiných. Jedná se o jakýsi „kredit“ člověka, jeho důvěru, reputaci, zdroj ctnosti či odlišnosti, který vyvěrá z množství a kvality jeho sociálních vazeb.

Z již výše zmíněných definic sociálního kapitálu je patrné, že jeho stavební prvky jsou vzájemně provázané. Tyto prvky budou vystupovat jako kategorie analýzy a bude se jednat o:

- **Interakce** (záležitosti spolupráce /včetně sítí občanské angažovanosti a sdružování/ či konfliktu uvnitř i směrem ven z konkrétních lokalit);
- **Normy** (pravidla jednání, instituce) a **hodnoty** (ideály o tom, co je dobré a vhodné), na jejichž základě probíhají interakce;
- **Důvěra a víra** (záležitosti spojené se spolehlivostí sebe sama, jiných osob a institucí, spojené s pozitivním vyústěním nějakého procesu);
- **Znalosti a vize** spojené s lokalitou (vnímání a interpretace jevů a procesů);
- **Identita** (spolupatřičnost do komunity);
- **Postavení člověka ve společnosti** (bohatství a kvalita vazeb jedince, jeho „kredit“

¹ Světová banka tento mnohodomenziální koncept vzhledem k operativním důvodům jeho použití vztahuje k normám a sítím, které umožňují kolektivní činnosti.

VÝSLEDKY

Časopis „Ekonom“ publikoval ve svých prvních 20 číslech v roce 2004 celkem 5 článků, které přibližovaly život a problémy konkrétních vesnic. Z nich se 4 nacházely v České republice a 1 v Rakousku. Již názvy článků napovídají o okolnostech rozvoje těchto obcí. „Stesky vesnice, která byla městem“ (Potštát) a „Střepy zašlé slávy“ (Josefův Důl) naznačují velké problémy. „Lapení obchvatem“ (Zlatníky-Hodkovice) nastoluje otázky, jak z pozice obce čelit negativním dopadům rozvoje dopravních sítí. „Kupředu s jasnou hlavou“ (Prottes v Rakousku) ukazuje na možné zvládání problémů souvisejících se změnou (vstup Rakouska do EU) a „Nevěřte mapám“ (Jesenice) je o rozvoji přípražské vesnice.

V těchto článcích byla změřena celková plocha textu a dále byla měřena plocha textu, v níž se v různých souvislostech píše o konkrétních indikátorech představených v předchozí sekci. Výsledky měření přináší následující tabulka č. 1

Tabulka 1 Zachycení indikátorů sociálního kapitálu ve sledovaných textech

Sledovaný indikátor (měřený v % plochy textu, v němž je o něm pojednáváno v poměru k celému textu)		Název obce									
		Potštát		Josefův Důl		Jesenice u Prahy		Zlatníky-Hodkovice		Protters (Rakousko)	
		Viz pozn1	viz pozn2	viz pozn1	viz pozn2	viz pozn1	viz pozn2	viz pozn1	viz pozn2	viz pozn1	viz pozn2
interakce (vztahy) a na ně vázané hodnoty a normy	spolupráce uvnitř	8,1	16,1	0,0	0,0	18,6	33,0	8,1	19,1	5,7	13,0
	konflikt uvnitř	0,0	0,0	22,9	45,0	15,4	27,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	spolupráce vně	3,5	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0	6,7	15,8	0,0	0,0
	konflikt vně	24,9	49,4	5,5	10,8	4,8	8,5	0,0	0,0	0,0	0,0
důvěra a víra	existují	11,0	21,8	7,5	14,7	4,8	8,5	0,0	0,0	12,0	27,5
	neexistují	0,0	0,0	2,5	4,9	0,0	0,0	3,7	8,7	0,0	0,0
vize, zaměření rozvoje, znalosti	existují	0,0	0,0	11,6	22,7	8,8	15,6	13,4	31,7	26,0	59,5
	neexistují	2,9	5,8	1,0	1,9	0,0	0,0	10,4	24,6	0,0	0,0
sounáležitost s obcí	existuje	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0
	neexistuje	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Plocha analyzovaného textu celkem (v cm ²) – bez obrázků a nadpisů		471		300		341		369		286	
% z celého textu využitelného pro analýzu sociálního kapitálu		50,4		51,0		56,4		42,3		43,7	
hlavní popisovaný problém		vztah s armádou (vojenský prostor)		požáry v lokalitě (rekreační středisko)		obec s novou výstavbou (přípražská obec)		reakce na možná ohrožení (obchvat Prahy)		vyrovnání se se vstupem do EU (vinaři)	
charakter vývoje popisovaný článkem		problematický, závisí na vnějších vztazích		problematický, závisí na vnitřních vztazích		dynamický, vnitřní potenciály rozvoje		závisí od budoucího řešení, silné vnitřní potenciály		zvládající změny za využití vnitřních zdrojů	

pozn1: procento, v němž se o daném konkrétním indikátoru sociálního kapitálu ve všech jeho souvislostech píše v celém textu

pozn2: procento, v němž se o daném konkrétním indikátoru sociálního kapitálu ve všech jeho souvislostech píše pouze v textu, který obsahuje různé indikátory způsobné k analýze sociálního kapitálu (část z celého textu, v níž

DISKUSE

Podíváme-li se na výsledky měření, které mělo pouze naznačit možnosti obsahové analýzy pro identifikaci sociálního kapitálu (proto bylo pilotně vybráno pouze pět článků z letošního roku s tím, zda se na nich vůbec potvrdí možnost použití obsahové analýzy), vidíme, že u všech analyzovaných článků je zhruba mezi 2/5-3/5 textu využitelných pro práci

související s hledáním indikátorů sociálního kapitálu a s jeho měřením pomocí obsahové analýzy.

Není-li konfliktní situace (Potštát, a především Josefův Důl) vyvažována určitými mechanismy spolupráce (tj. zdroji sociálního kapitálu, jako je tomu v případě Jesenice), potom je vývoj problematický a jeho vyústění nemusí být pozitivní ve smyslu trvalé udržitelnosti obce. Konflikt (tím více jde-li o konflikt uvnitř obce) však nemusí vždy nutně vyústit v téměř nezvladatelné problémy a omezení možností rozvoje. Naopak, je-li konflikt vyrovnáván spoluprací v obci (založené na společně sdílených hodnotách a normách a na vizích, důvěře a sounáležitosti s obcí), lze jej obrátit v blaho celé komunity, jak dokazuje příklad Jesenice, případně i rakouského Prottersu. Parafrázujíce A. Smitha, můžeme říci, že zde máme co do činění s neviditelnou rukou sociálního pole, díky níž je konflikt přeměňován v obecné dobro. Tato přeměna je zajišťována úspěšnou koordinací aktivit jedinců sledujících své vlastní zájmy (a tudíž nacházejícími se primárně v konfliktních vztazích), tj. přítomností sociálního kapitálu vedoucího k akceptaci daného rozvoje a k jeho udržitelnosti.

Vyšší míra spolupráce, která vyrovnává negativní působení konfliktu v Jesenici, jejíž přítomnost v Zlatnících-Hodkovicích umožňuje manévrovat při vnějších tlacích souvisejících s výstavbou obchvatu Prahy a která v Prottersu umožnila zvládnout vstup do EU po skandálu s dodáváním glykolu do vína, svědčí o úloze sociálního kapitálu (onoho bohatství ve vazbách mezi lidmi) v rozvoji venkova. Ten se však dokáže plně projevit (a tehdy je pouze měřitelný), je-li využíván, a to především v reakci na nějaký systém narušující procesy a vlivy, tj. především patrné konflikty.

Konflikt je tak nezbytnou podmínkou fungování a identifikace sociálního kapitálu. Konflikt je oním sociálním kontextem, v němž se rodí jak víra a důvěra (v sebe sama, v jiné a především v instituce, což je z analyzovaných textů patrné) tak i vize překonávání problémových situací. Obojí dokazuje jak případ Potštátu, tak i Josefova Dolu. Je patrné, že východisko z konfliktní až anomické situace je spojováno jednak s důvěrou a s vírou, ale i s vizemi budoucnosti. Ty vznikají jak spontánně, tak jsou organizovaně zaváděny z vnějšku. A protože i instituce, důvěra v něž je především zdůrazňována, jsou sociálně konstruované (viz Swedberg, Granovetter 1992), musíme uvažovat také o sociálním konstruktivismu, jako o teoretickém východisku sledování sociálního kapitálu. Jak dokumentoval Kabele (1998) jsou to právě vize (sociální konstrukce), které nás vedou složitými obdobími proměn. U obcí, které mají za sebou úspěšné zvládnutí změny (Protters) nebo jsou v úspěšné fázi rozvoje (Jesenice), je tato důležitost vizí a důvěry (téměř 2/5 celého textu u Protterse a téměř 1/5 u Jesenice, kde je připočítána i spolupatričnosti do obce) patrná. Naopak žádný z analyzovaných článků neodkazuje ke „kreditu“ jedince jako východisku koordinace aktivit. Oproti Putnamovu pojetí sociálního kapitálu se Bourdieho přístup v analyzovaných textech v měřitelných indikátorech nevyskytuje.

ZÁVĚR

I přes provedení obsahové analýzy na velice omezeném počtu 5 článků (tento počet může sloužit jako výchozí bod kritiky této práce) lze říci, že obsahová analýza je pro urychlené určování sociálního kapitálu vhodným nástrojem. Přítomnost sociálního kapitálu je pro úspěšné zvládnutí problémů a pro pozitivní vyústění konfliktů nezbytná a jeho identifikace a účinnost je patrná především v momentech konfliktů. Sociální kapitál je tím mechanismem, který umožňuje konflikty koordinovat a převádět je to podoby prospěšné pro celou komunitu či společenství.

Literatura:

- Bailey, K.D. 1987: *Methods of Social Research* (third edition). New York: The Free Press, A Division of Macmillan Publishing Co., Inc.
- Bělohradský, V. 2002. *Malý příruční slovník globalizace: deset hesel k porozumění a obraně*. Salon, literární příloha Práva 14. září 2002, č. 285
- Berger, P. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO.
- Bourdieu, P. 1985. The Forms of Capital. Chapter 9 in Richardson J.G. (ed). *Handbook for Theory and Research in Sociology of Education*. Connecticut: Greenwood Press
- Buchanan, J.M. 1996. Hranice slobody (Medzi anarchiou a Leviatanom). Bratislava: Archa.
- Coleman, J. 1988. Social Capital in the Creation of Human capital. Supplement to *American Journal of Sociology* 94: S95-S120.
- Disman, M. 1969. Terénní sběr informací. Pp. 151-345 in Pergler, P. a kol. *Vybrané techniky sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda.
- Fact Sheet. Rural Development in the European Union*. 2003. Luxembourg: Office for Official Publications of the European communities.
- Falk, I., Kilpatrick, S. 2000. What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. *Sociologia Ruralis* 40 (1): 87-110
- Giddens, A. 1989. *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Kabele, J. 1998. *Přerody (Principy sociálního konstruování)*. Praha: Karolinum.
- Keller, J. 1997. Sociologie a ekologie. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Jandourek, J. 2003. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.
- Moldan, B. 2001. *(Ne)udržitelný rozvoj: ekologie*. Praha: Karolinum
- Putnam R. 1993. *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Portes, A. 1998. Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24 (1): 1-24
- Svatoš, M. 2004. Globální determinanty rozvoje trvale udržitelného zemědělství. Pp 6-22 in Tvrdoň, J. a kol. *Determinanty trvale udržitelného zemědělství po vstupu ČR do Evropské unie*. Praha: PEF ČZU.
- Swedberg, R., Granovetter, M. 1992. Introduction. Pp. 1-36 in *The Sociology of Economic Life* (edited by Mark Granovetter and Richard Swedberg), pp. 1-26. Westview Press.

Adresa autora:

PhDr. Michal Lošťák, PhD.
Katedra humanitních věd
Provozně ekonomická fakulta
Česká zemědělská univerzita
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchbátka
tel. +420 224 382 311
e-mail: lostak@pef.czu.cz